

УДК 141 333(4): 165 (075.8)

**1845 РІК У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА:
ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ****1845 YEAR IN G. T. SHEVCHENKO'S
CREATIVITY: PHILOSOPHICAL THINKING****Розова Т. В.,**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології,
мистецтвознавства та філософії культури
Одеський національний політехнічний
університет (Одеса, Україна),
e-mail: roztam 21@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Сидоренко О. П.

кандидат філософських наук,
професор, завідувач кафедри філософії, історії
та політології, Одеський державний аграрний
університет (Одеса, Україна),
e-mail: filosaqfyodau615@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7612-8594>

Коваленко О. А.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Одеський державний аграрний університет
(Одеса, Україна),
e-mail: kovalenkooday@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-514X>

Rozova T.,

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of Department of the Cultural and Arts,
and Philosophy Studies of Culture,
Odessa National Polytechnic University (Odessa,
Ukraine), e-mail: roztam 21@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Sydorenko O. P.,

Ph.D. in Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy,
History and Politology, Odessa State Agrarian
University (Odessa, Ukraine),
e-mail: filosaqfyodau615@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7612-8594>

Kovalenko O. A.,

PhD in Philological sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian and Foreign language,
Odessa State Agrarian University (Odessa,
Ukraine), e-mail: kovalenkooday@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-514X>

Стаття присвячена дослідженню невеликої частини філософського спадку Т. Шевченка, що була створена поетом усього за рік, але виявилася найбільш глибокою, вагомою і цікавою серед усієї його спадщини. Акцентується увага на роздумах мислителя про екзистенційну сутність людини, про призначення її життя, трактування «волі-долі», ролі матеріального чинника (багатства) в житті індивіду, необхідності формування гуманістичних якостей: честі, гідності, волелюбності, патріотизму, співчуття до стражденого, допомоги нужденному і скривдженому, які повинні стати осередком особистості кожної людини. Особлива увага приділена осмисленню Кобзарем складної і суперечливої історії українського народу, причин піднесення і занепаду української державності як і державних формувань інших слов'янських народів. Обґрунтовано неоціненне значення

філософських ідей поета для розбудови сучасної України, її духовного життя і корінного поліпшення добробуту народу, проаналізовано застереження філософа щодо необхідності вивчення власної історії та історії сусідніх держав, їхніх уроків, досліджено актуальність сучасного виключення із суспільного життя соціальних конфліктів, зосереджено увагу на неодмінності формування у кожного українця внутрішньої потреби, волі і вміння відстоювати територію та інтереси своєї Вітчизни.

Ключові слова: людина, Україна, воля, доля, внутрішній і зовнішній конфлікти, козак, правда, тьма неволі, Прометей, Христос, Бог.

The article is devoted to the study of a small part of T. Shevchenko's philosophical inheritance, which was created by the poet in only a year, but proved to be the most profound, significant and interesting among his whole heritage. Attention is drawn to the thoughts of the thinker about the existential essence of man, the purpose of his life, the interpretation of the "will-fate", the role of material factor (wealth) in the life of the individual, the need for the formation of humanistic qualities: honour, dignity, love, patriotism, compassion for the suffering the needy and the offended, who must become the focus of each person's personality. Particular attention is paid to Kobzar's comprehension of the complex and contradictory history of the Ukrainian people, the reasons for the rise and fall of Ukrainian statehood, as well as the state formations of other Slavic peoples. The invaluable importance of the poet's philosophical ideas for the development of modern Ukraine, its spiritual life and radical improvement of the well-being of the people is substantiated, the philosopher's reservations about the need to study their own history and the history of neighbouring states, their lessons, and the relevance of timely conflicts of life are analyzed formation of every Ukrainian inner need, will and ability to defend the territory and interests of his Fatherland us.

Keywords: man, Ukraine, will, destiny, internal and external conflicts, Cossack, truth, darkness of bondage, Prometheus, Christ, God.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності осягнення глибинних підвалин думки й «огню в одежі слова», що виявляються насамперед у пророчому таланті Т. Шевченка. Якої б сфери людського буття не торкався мислитель, його бачення людини і світу було гострим, точним і проникливим у його добу. Таким воно залишається і в сьогоднішніх реаліях. Обґрунтовано, що саме в останні роки, як ніколи раніше, величезна кількість українців відчула, наскільки сучасними є думка і слово Т. Шевченка. І це не перебільшення. Доведено, що за сьогоднішньої ситуації гострого ідеологічного протистояння, яке загрожує незалежності України та самому існуванню її культури і мови, актуалізація думки і слова Т. Шевченка, його життєвого подвигу здатна змінити ментальність багатьох представників українського суспільства, пробудивши у них національну гордість, давши їм спонуку до активного захисту й розвитку національних духовних і громадянських цінностей. Проілюстрована необхідність не упередженого дослідження та осмислення філософського, літературного і мистецького спадку Т. Шевченка, особливо створеного в 1845 р., що дасть не лише фахівцям, але й широкому читачському загалу, надійну фактографічну й інтерпретаційну базу для фундаментального осягнення та переконливої популяризації спадщини Т. Шевченка в суспільстві, в тому числі через культурно-освітні інституції та засоби масової інформації. Доведено, що ця робота сприятиме активізації пошуків відповіді на таке гостре і актуальне для сьогодення питання: «Чому, як здається, ми й «свою хату» вже маємо, але так мало ще в ній «своєї правди, і сили, і волі»? Мето-

дологію відповіді на це питання Т. Шевченко теж нам залишив у своєму «Кобзарі». Запропонована також необхідність комплексного дослідження спадку Т. Шевченка як цілісної особистості: філософа-поета-письменника-художника. При цьому пропонується розглядати процес осягнення творчості феномену-універсалу в різних галузях духовного життя не тільки як проблему сучасного шевченкознавства, але і як актуальне завдання для філософії науки, тому що працюючи над реалізацією узагальнюючих шевченкознавчих досліджень філософського, історичного, культурологічного та етнополітичного характеру, відкривається можливість не лише усунути сучасну диспропорцію між літературознавчим та мистецтвознавчим аспектами дослідження Шевченкового спадку, але й значно просунути на шляху набуття досвіду створення синтезованих моделей знання для різних видів раціональності (наукової, художньої, релігійної, повсякденної тощо) – проблеми так актуальної для сучасного типу постнекласичної науки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Шевченківська філософія пробудження людської гідності, протесту і бунтарства, щирої віри в мудрість свого народу та нездоланність його духу виникла з любові до України. Ці риси творчості мислителя втілені в якостях його улюбленого героя – народного лицаря (повстанця-гайдамаки, козака-запорожця), який є носієм правди і честі, виступає оборонцем рідного краю, у той же час гнів філософа спрямований проти різних утискувачів і гнобителів, пришедших і доморошених. Творчий подвиг Т. Шевченка полягає у тому, що він зумів серед мертвої тиші, підозри, ненависті посягти серед українців надію на визволення. Йому належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології. Надавши українській мові статусу мови літературної, Т. Шевченко тим самим заклав основу модерної української літератури, а в ширшому значенні – базу під українську ідентичність. Як ніхто інший, поет підніс і розширив національну самосвідомість народу, стверджуючи не тільки його етнічну й культурну самобутність, своєрідність історичного розвитку, але і його невід'ємне право на створення своєї державності. Поезія великого співця України пробуджувала національно-патріотичні почуття русифікованої та спольщеної української молоді, байдужої до рідної мови й культури, що сприяло поверненню у цей період численної групи молодих людей із шляхетських родин Правобережжя в українське національно-культурне середовище і допомогла їм прилучитися до праці для свого народу. Серед них – відомий економіст і публіцист Т. Рильський (батько знаного українського поета М. Рильського), історик, археолог і етнограф В. Антонович, мовознавець К. Михальчук, етнограф Б. Познанський та ін. Поезія великого Тараса також кардинально змінила світогляд молодих українців із незаможних родин. Про все це, тобто про визначальну роль духовної спадщини великого мислителя в єднанні української інтелігенції, у формуванні психологічної соборності

української нації, виразно писали П. Грабовський, М. Рудницький. Праці відомих українських дослідників творчості Кобзаря свідчать про виключне значення шевченківських ідей для етнічної консолідації населення.

Сьогоднішня Україна, без перебільшення по-стала на шевченківському моноліті духу, думки і слова. Вагомим внеском у розвиток шевченківських ідей у наш час стали монографії О. Забужко «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (1997), В. Смілянської і Н. Чамати «Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка» (2000), Л. Плюща «Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці» (2001), В. Яцюка «Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації» (2003) та багато інших.

Мета дослідження – прояснення глибинних підвалин творчої «лабораторії» Т. Шевченка, його філософських ідей, їхньої ролі і значення для аналізу сучасних процесів в українському суспільстві, у різнопланових взаємовідносинах України з сусідніми державами.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці березня 1845 року

Т. Шевченко вдруге вирушає до України з неабияким бажанням творити і боротися, досліджувати і малювати. Для поета «...світ України складається з двох головних компонентів – світу українського села і світу козаччини» [3, с. 177], а, що стосується суспільного ладу, то його ідеал – «...суспільство, звільнене від сил зла, в якому немає експлуатації людини людиною, національної та політичної залежності. Реалізувати цей ідеал, на думку мислителя, можна лише шляхом внутрішніх перетворень, а їх противники мають бути усунуті від справ навіть засобами насильства, які не обов'язкові, але можливі як страшна кара, свята помста, що чекає на тих, хто стає на перекір неминучому приходу світлого майбутнього» [3, с. 177]. Поет планував відвідати близьких та знайомих, відпочити душею серед рідних просторів. Але побачене, почуте знову постало перед ним і вилилось на папір у формі численних творів.

Розпочав свою творчу роботу Тарас Григорович двома невеликими віршами, написаними 4 жовтня 1845 року в Миргороді «Не завидуй багатому» і «Не женись на багатій», що стали своєрідним поєднанням філософських роздумів на тему: «В чому сутність багатства? Як воно впливає на людину? Як до нього необхідно ставитися?». Афористично звучать рядки мислителя:

Не завидуй багатому,
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові –
Він все те наймає... [13, с. 285]

Однак все це Т. Шевченко пропускає не лише через своє світорозуміння, але й через свій гіркий життєвий досвід:

Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе, -
Нема раю на всій землі,
Та й нема на небі [13, с. 285]

Ці рядки націлюють і сучасника поета, і сьогоднішнього читача на пошуки справжніх ідеалів у житті і застерігають від жадоби грошей (багатства), слави, на противагу яким є справжні цінності: любов, дружба, істина, краса, взаєморозуміння.

У поезії «Не женися на багатій» поет демонструє своє трактування «волі-долі», до змісту якої у нього немає жодних «вимог», при цьому він розвіює міф, що нібито:

Удвох, кажуть, і плакати

Мов легше неначе; [13, с. 286]

Поет стверджує протилежну думку:

Не потурай: легше плакати,

Як ніхто не бачить... [13, с. 286]

Обидві ці поезії наповнені силою внутрішніх роздумів філософа, тривалих за часом, винесених назовні з певним розумінням життєвого досвіду. «Шевченко, говорячи про внутрішню свободу як найвище щастя, виходить із народного, а ще точніше, із козацького ідеалу, свідомо вдаючись до тавтології, аби яскравіше заявити про своє розуміння щастя-свободи... Ми зустрічаємось у вірші з глибоко гуманістичним поворотом думки й почуття: поет самотній, і в цьому - його щастя, його сила, бо він гордо, не завдаючи нікому страждань, зуміє вистояти перед ударами долі...» [7, с. 104]. У цьому істинний гуманізм Т. Шевченка.

Якщо не рахувати цих двох невеличких поезій, що розпочали творчий 1845 рік, то можемо впевнено стверджувати, що почався він поемою «Єретик», у якій поет виступає оборонцем чеської національної віри, гуситизму та її творця Яна Гуса, котрий поліг за свої переконання. Поема присвячена П. Й. Шафарикові, відомому чеському і словацькому діячеві, знаному історикові, який виступав за єдність слов'янських народів. Це послання дійшло до адресата і свідки оповідають, що коли його читав П. Шафарик, він «плакав вдячними сльозами» [3, с. 373]. Т. Шевченкові був близький головний герой поеми Ян Гус, бо його виступи проти папства, яке тоді відіграло певну реакційну роль у житті Європи, нагадувало поетові його помисли й спрямування думок у боротьбі з самодержавцем Миколою І. Тому «підводною течією» в поемі стає заклик до братньої єдності слов'янських народів, що потерпають від гніту імперії і царату.

Поема «Єретик» починається монологом героя, який звертається до Бога з проханням благословити його на боротьбу з Ватиканом, тому що:

Кругом неправда і неволя,

Народ замучений мовчить.

І на апостольським престолі

Чернець годований сидить... [13, с. 289]

Т. Шевченко малює свого героя рішучим і відважним:

Прозріте, люди, день настав!

Розправте руки, змийте луду.

Прокиньтесь, чехи, будьте люди,

А не посмішите ченцям! [13, с. 290-291]

Звернімо увагу, що поет не змальовує в творі конкретні образи «нечестивих», він їх об'єднує, називаючи «юрбою», майстерно підбираючи до них гіперболи: «шепочуться антипапи, аж стіни тря-

суться», «похилилася тіара», «здргнули мури». І це не випадково. Т. Шевченко був не тільки геніальним поетом і художником, але й неперевершеним знавцем людських душ. Тому одним словом – «юрба» – він точно і влучно, без зайвих епітетів виразив найсуттєвіші риси цілого прошарку (нечестивих) тодішнього суспільства. Для посилення свого негативного ставлення до гнобителів та їхніх посібників Т. Шевченко порівнював їх з представниками тваринного світу: «кардинали, як гадюки», «мов коти гризуться», «всіх ворон скликати». Подібними народними порівняннями насичений увесь цей твір.

У той же час, на відміну від образу «папістів», Т. Шевченко змальовує образ Яна Гуса індивідуально, наділяє його героїко-епічними рисами, що теж цілком зрозуміло:

«Дивиться, люде: ось де булла,

Що я читав...» - і показав,

Перед народом. Всі здогнули:

Іван Гус буллу розідрав!! [13, с. 291]

Змальовання дня страти великого захисника чистоти релігійної віри Т. Шевченко відтворює трагічно, вживаючи при цьому саркастичні порівняння, тим самим показуючи своє ставлення до суддів:

Зібралися, мов Іуди,

На суд нечестивий

Против Христа... [13, с. 293]

Сила внутрішнього конфлікту, що переповнює Т. Шевченка, здається межує у нього з формою більш одвертішою - формою зовнішнього конфлікту. Однак так здається лише на перший погляд. Насправді вони діалектично взаємопов'язані, пронизують одна одну, взаємозумовлюють. Це видно з останнього монологу героя:

Люди! добрі люди!

Моліться!., неповинні -

І з вами те буде!

Моліться! люті звірі

Прийшли в овніх шукарах

І пазурі розпустили... [13, с. 295]

З наведених слів очевидно, що Т. Шевченко настільки зливався з Я. Гусом у цій поемі, що ототожнює себе з ним:

«Поборюсь...» -

За мене Бог!., да совершиться!» [13, с. 290]

Поет бачить себе на місці легендарної постаті і наче висловлює своє рішення: поборюсь, як Я. Гус! Звернімо увагу, що й закінчує Т. Шевченко поему оптимістичним поворотом сюжету:

Постривайте! -

Он над головою

Старий Жижка з Таборова

Махнув булавою [13, с. 296]

Поема стала своєрідним посланням молодого поета до братнього чеського народу, в якому Т. Шевченко висловлює сподівання, що буде знищено ворогів і правда восторжествує.

У 1845 році, після поїздок по Україні, співробітництва при «Комиссии для разбора древних актов», роботи над власними картинами, Т. Шевченко повертається до української давнини, її історії у містерії «Великий льох». «Вміло, з повагою до на-

шої минувшини, уважно прислухався поет до голосів могил і руїн, як до німих свідків живої давнини. Народна легенда про великий Богданівський льох дала останній поштовх, і між 16 і 21 жовтня 1845 р. у «славному городі Миргороді» з'являється містерія «Великий льох». Шевченкові малюнки «Богданова церква в Суботові» і «Богданові руїни в Суботові» скріплюють цій погляд» [4, с. 58].

Час дії - доба Б. Хмельницького й Петра І. Поет через неймовірне й фантастичне розкриває правду дійсності. На сторінках містерії бачимо і душі померлих, і лиховісних воронів, що є уособленням злих деструктивних сил України, Росії і Польщі, і новонароджених близнят (Іванів)... Т. Шевченко доводить, що лихо України – це наслідок зовнішньої і внутрішньої

політики правителів тих часів.

Образом Гонти поет висловлює думку: буде ще боротьба, будуть зіткнення між «воронами» й героем, невідомо чим вони і закінчатся, але жодних песимістичних нот нема у Шевченкових рядках:

Що, як виросте той Гонта,

Все наше пропало!

Усе добре поплондрує й брата не покине!

І розпустить правду й волю

По всій Україні! [13, с. 322]

Відчувається, що ці рядки наповнені струменем внутрішнього болю й суму за долю України, за долю її «нерозумних» дітей, бо «ридає Уся Україна» [13, с. 323]. Тобто, як бачимо, внутрішній конфлікт наповнює більшість рядків містерії, він допомагає поетові винести на поверхню своєї екзистенції найголовніше: роздуми про історичну долю українців у минулому, про їх теперішнє життя. Існують історичні підтвердження, що в поемі-містерії «Великий льох» автор «трансформувач оповідання літописця С. Величка, але не пряминою, а як одне з головних джерел що пройшло через призму світогляду Шевченка» [13, с. 265]

Розповівши у творі нам багато чого з історії, висвітливши своє бачення тих подій, філософ з докором кидає народу, якого вважає обкраденим:

Тепер уже заходились

Древности шукати

У могилах... [13, с. 321]

Це не просто слова, а крик зраненої душі, крик гніву й ненависті, бо просто, звичайно, говорити Т. Шевченко вже не міг. Тому й зрозуміло, що остання частина містерії набуває особливого тону й гротескового способу відтворення картини розкопування малого льоху:

От добро Богдана!

Черепок, гниле корито

Й костяки в кайданах! [13, с. 264].

Того ж таки дня, 21 жовтня 1845 року, з-під пера Кобзаря з'являється ніби продовження містерії поезія «Стоїть в селі Суботові», що написана у формі монологу-звернення до Богдана Хмельницького. Дійсно, епілог допомагає зрозуміти авторський задум: гетьман не зумів розпізнати зла і об'єднався з ним:

Ти все оддав приятелям.

А їм і байдуже... [13, с. 266]

Але, на відміну від основної частини «Великого льоху», в епілозі твору струмує гучний, відкрито заявлений зовнішній конфлікт поета з існуючою соціально-політичною реальністю:

Не смійтеся, чужі люде!

Церков-домовина

Розвалиться... і з-під неї

Встане Україна!

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,

І помоляться на волі

Невольничі діти!.. [13, с. 328]

Шевченко був борцем за щастя й долю не тільки свого народу, він вболівав за всіх, хто перебував в неволі, під гнітом завойовників, йому були близькими почуття поневоленних народів. У 1845 році з'являється поема «Кавказ», присвячена офіцеру Якову де Бальмену.

Починається твір ліричним вступом «За горами гори, хмарою повиті...», в якому з'являється образ Прометея, образ невмирущості того, про що далі йдеться:

Не скує душі живої

І слова живого.

Не понесе слави Бога,

Великого Бога [13, с. 343]

Характерно для цього твору те, що поет постійно змінює адресатів свого звернення, різко переходить від одного до іншого. Взагалі, треба зауважити, «Кавказ» - невеликий за своїм обсягом твір, але надзвичайно стислий і насичений думками, образами, філософськими узагальненнями. Так, головний образ Прометея символізує у ньому безсмертя народу-борця, його страждання, а образ орла – російське самодержавство. «Відкрита polemічна зверненість до внутрішнього експліцитного (зображеного) адресата й широкого зовнішнього, реального читача свідчить про безумовну перевагу теперішнього часу — часу автора й читача, про актуальність сатиричного викриття, яке, за свідченням історії, не обмежується часом життя поета, а розгортається в парадигматичне, позачасове розвінчання суті лжехристиянського цивілізаторства, яким імперії, і в першу чергу Російська, маскували й маскують свою загарбницьку політику» [10, с. 165].

Т. Шевченко часто вживає в поемі слова «наша», «нас», «душа наша», «правда наша», тим сам підкреслюючи, що не лише один український народ потерпає від царату Росії. Гнівний осуд Російської імперії відчуваемо в рядках:

Лягло костями

Людей муштрованих чимало.

А сльоз, а крові? Напоїть

Всіх імператорів би стало

З дітьми і внуками, втопить

В сльозах удов'їх... [13, с. 344]

У своєму монолозі Т. Шевченко показує методи й способи царату, його «науку» загарбницьких воєн; висміює царя та його прислужників. Саркастично звучать слова:

Ми християне; храми, школи,

Усе добро, сам Бог у нас! [13, с. 345]

За цими словами стоїть загарбання «саклі», яка коле очі, загарбання ще того, що не віддав горець. Не менш сатирично звучить:

... Чом ви нам

Платить за сонце не повинні! [13, с. 345]

Звертаючись до Христа, філософ прагне з'ясувати, чому Бог допустив, щоб лились річки «братньої крові». Цей монолог-роздум підштовхує поета до нового вибуху емоцій:

Все покажем! тільки дайте

Себе в руки взяти [13, с. 346]

Говорячи про війну горців з самодержавницьким захопленням їх земель, Кобзар, сполучаючи сарказм та відвертий біль, пише:

... тільки дайте

Свої сині гори

Останні, бо вже взяли

І поле і море... [13, с. 346]

Хоча увесь твір «Кавказ» пройнятий яскраво вираженим зовнішнім конфліктом, в останніх рядках філософ передає свої «думи» за допомогою форми внутрішнього конфлікту, адресуючи їх своєму другові, якого запрошує в Україну:

О друже мій добрий! друже незабутній!

Живою душею в Україні витай,

Літай з козаками понад берегами,

Розриті могили в степу назирай. [13, с. 347]

Чому прозвучало тут слово «неволя»? Мабуть, десь вже Т. Шевченко відчував, що цей твір, на додаток до створених раніше, стає відкритою загрозою ладу, який не збирається залишати своїх позицій, хоча гнів народів поширювався з вулканічною силою.

Менш ніж через місяць після написання «Кавказу», а саме 14 грудня 1845 року Т. Шевченко закінчує «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» (адресуючи «мертвим» - панству, «живим» - прогресивній інтелігенції, «ненародженим» - народу). Очевидно, що почав писати посланіє поет відразу після завершення роботи над поемою «Кавказ», бо була потреба дальшого сатиричного викриття тих, кого він не міг розвінчати у щойно закінченому «Кавказі». Та й влучні слова епіграфу підтверджують цю думку: «А ще хто речет, яко люблю бога, а брата свого ненавидит, ложь есть». Філософ натякає про любов між «ближніми»: панством і народом. Як і більшість творів поета, це послання починається монологом ліричного героя, наповненим яскравим вираженням внутрішнього конфлікту автора:

Тільки я мов окаянный,

І день і ніч плачу

На розпутьях велелюдних,

І ніхто не бачить... [13, с. 348],

що поступово переходить у відкритий, яскраво виражений зовнішній конфлікт, коли поет описує дії своїх «земляків»:

Кайданами міняються,

Правдою торгують.

І Господа зневажають [13, с. 348]

Великим патріотичним гаслом і сьогодні актуально звучать рядки, які колись адресував мислитель своїм сучасникам:

Нема на світі України,

Немає другого Дніпра,

А ви претесея на чужину

Шукати доброго добра... [13, с. 349]

Шевченків твір мав велике значення не лише для сучасників. Він і сьогодні актуальний для нас, їх нащадків (ненароджених), бо ті питання, на які сфокусував свою увагу поет, не втратили своєї гостроти. Отже, тут виникає конфлікт між тими, хто зрікається всього рідного, материнського, й поетом, що кличе до вірності матері - Україні, до історичної пам'яті, до вірності своїй культурі, мові, звичаям. Гірко звучать такі рядочки:

Доборолась Україна

До самого краю.

Гірше ляха свої діти її розпинають... [13, с. 352]

Цими словами філософ майстерно виразив своє бажання: об'єднати всіх українців на вільній Україні, завдяки відображенню національної самосвідомості українського народу.

Через кілька днів народжується твір «Холодний Яр». І основна думка цієї поезії висловлюється відвертіше, ніж у «Гайдамаках»:

У яр тойді сходилися,

Мов із хреста зняті,

Батько з сином і брат з братом

Одностайне стати

На ворога лукавого,

На лютого ляха... [13, с. 355]

Розуміючи, що треба скоріше будити в народів почуття гордості за своє минуле, поки люди зовсім не забули героїчних дій своїх предків - гайдамаків...тихий рівний тон оповіді поета різко переходить у вияв сили зовнішнього конфлікту, що виринається з Кобзаревих уст такими емоційно гострими рядками:

Не сховаєте! над Яром Залізняк витає

І на Умань позирає,

Гонту виглядає... [13, с. 356]

Згадуючи Гонту й Залізняка, Т. Шевченко просить озирнутись і зрозуміти, чому люди віддають життя за «отечество» й зневажають героїв, а не дії царя? І це ще більше підносило його дух. Якщо в «Гайдамаках» він лише згадував ватажків, сумував за минулим, то в «Холодному Яру» вже звучить заклик до боротьби і неминучості кари для гнобителів. Мабуть, тому цикл «Три літа» виростав у душі поета з великою швидкістю лету думок, ніби поет боявся не встигнути чогось сказати, та й народжені твори один за одним ставали шедеврами життя українців, хоч не завжди їх форма була звичайною за вільством.

Розгляньмо «Псалми Давидові», де поет вдається до жанру молитви не випадково, розуміючи, що саме цим жанром зможе висловити благаання про допомогу своєму народу. Хоча його молитви – це не благаання, а якийсь удар з уст ліричного героя:

Доки буде ворог лютий

На мене дивитись

І сміятись!.. [13, с. 358]

Майстерно і своєрідно, використовуючи жанрову форму біблійної літератури, філософ проводить думку про розправу за уярмлення людини:

Окують царей неситих
В залізніє пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять [13, с. 365]

Часто виникає питання: «Хто є Т. Шевченко більше – поет чи письменник?». Відповідь, мабуть, буде одноставною: «Поет», бо тільки в прозі мислитель міг спокійно розповідати, а, як писав Б. Лепкий «вірш поривав його звичайно з собою, мов розбурхана хвиля, і він за нечисленними виїмками, епічних поем в європейському розумінні цього слова не дав. В побутових й історичних писаннях над малярем, над співаком брав верх суспільний і політичний діяч, апостол нового життя, реформатор» [4, с. 56].

Висловив своє ставлення мислитель і до жінки. «Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх прав на повне, чисто людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує, тисне жінчину...» [12, с. 93], – так писав І. Я. Франко про Шевченка, нашого захисника жінки-матері: кріпачки, вдови, покритки...

Захисником Ганни, героїні поеми «Наймичка», виступає поет гаряче, бо вона вже не так, як його Катерина, підходить до вирішення своєї проблеми, а вже більш по-материнськи: підкидає дитину в родину заможних селян, куди влаштовується наймичкою. Жінка жертвує своїм особистим життям на користь дитини, «чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає усе інше, заслоняє перед нею увесь світ...» [12, с. 119].

Ця поема написана єдиним поштовхом внутрішніх хвилювань Кобзаря, що передає тонкощі його внутрішнього конфлікту, коли жінка, що є справжньою матір'ю, називається «наймичкою» для рідної дитини.

Жінка несе хрест страждання, не думаючи жодної миті про себе. Вона криється від сина, від світу, суворого й жорстокого, який може вдертися до життя її сина, від людей, що дали притулок... Лише тоді, коли відчуває, що вмирає, признається в усюмо синові.

У своїй творчості в даний період мислитель повернувся і до більш глибокого осмислення історії. Це він зробив у поемі «Невольник» (в першій редакції відомої під назвою «Сліпий»). Починає Т. Шевченко свій твір роздумом про свою долю, про свої «думи молодії», що покинули його сиротою; ліричними думками про «смеркання» життя і підводить нас до образу «молодої», яка стає героїнею оповіді.

Трагічно зобразив поет історію знайомства та кохання Степана і Ярини. Сила конфлікту тут надзвичайно сильно передає нам почуття двох молодих людей; боєм наповнені слова хлопця:

За що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою... Ні, Ярино,
Насміються люди... [13, с. 310]

Ніби з серця поета сила внутрішнього, екзистенційного конфлікту боєм виходить нагору в цих

рядках. Увесь цей твір наповнений людським горем, слізьми та стражданням. Тут ми бачимо конфлікт між цими молодими людьми та оточуючою дійсністю, що призвела до цього стану.

У поемі відчувається присутність автора, який симпатизує молодим героям, висвітлює кращі їх риси, з розумінням підходить до старого козака, який є живим свідком колишніх козацьких походів, який кидає докір суспільству, що забуває «живі мислі».

Наступні дві поезії дають можливість переконатися, наскільки сильними були екзистенційні переживання й муки поета, як боляче було йому від думок про умовчання правди, увесь його трагізм передається у віршованих рядках через свій внутрішній конфлікт. Це стосується віршів «Минають дні, минають ночі» й «Три літа», написаних з різницею в один день у грудні 1845 року.

Починається вірш «Минають дні, минають ночі...» філософським роздумом поета про змінність пір року, плин часу життя людини без будь-якого повернення...що відобразило стан душі Т. Шевченка на той період:

І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світі волочусь... [13, с. 367]

«Морально-філософська ідея вірша Т. Шевченка перегукується з ідеєю вірша Г. Сковороди «Піснь 23-я», в якій поет і філософ роздумує над смыслом людського життя, що вимірюється не кількістю прожитого часу, а корисністю зробленого для суспільства» [5, с. 51]. Тому поет просить у Бога «доброї долі», щоб творити й жити, щоб «серцем жити і людей любити» [13, с. 303], бо його ество прагне кращого для людства, ніж він бачить. Починаючи з рядків:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше - спати, спати,
І спати на волі,
І заснути навек - віки... [13, с. 367]

Вірш набуває виразного громадянського звучання. Це слова промовлені справжнім патріотом і справжньою людиною, для якої творити добро, лишити після себе щось на землі доброго й правдивого – не лише гасло.

У поезії «Три літа» філософ продовжив роздуми про суть і швидкоплинність людського життя:

А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою... [13, с. 368]

Відчуваємо, що летять не просто роки життя поета, а й сприйняття ним світу, осмислення своїх творчих завдань, розуміння себе як екзистенції, осягнення своєї особистості в історичному контексті. Ця медитація вказує на реальний часовий проміжок життя поета і стає програмним гаслом усюмо творчого періоду «трьох літ».

Внутрішній конфлікт особи-творця також передає нам розуміння Т. Шевченком своєї ролі в суспільстві, розуміння постаті поета в тогочасному самодержавному оточенні. Цю тезу, на нашу думку, вдало висловив А. Новиченко: «Є в поезії Кобзаря

непередаване трагедійно - патетичне звучання...! Серед зовсім «простих» Шевченкових образів щоразу натрапляєш на щось таке, що примушує тебе стрепенутись, вражає могутнім і незвичайним духом мислення...» [6, с. 346-397]. Такою масштабністю філософських міркувань наповнив поет чи не кожний свій витвір, бо любив народ, любив саме слово «людина», яке часом ставало в нього синонімом до слова «святий». Наприклад, у рядках поезії «Маленькій Мар'яні» з батьківською любов'ю змальовує філософ образ маленької дівчинки:

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте... [13, с. 366]

Так автор відтворює беззахисний, тонкий і тендітний образ сироти-наймички, яка ще не усвідомлює, що її чекає, як складеться її жіноча доля:

Ані літа молодії,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добреє дівоче
Не заступить, не закриє
Неситії очі... [13, с. 366]

І тому застерігає свою маленьку героїню сумовито і водночас ніжно:

Зов'янь тихо, поки твоє
Серце не розбите [13, с. 366]

«Подальше філософське-психологічне осмислення теми поет і народ відбувається у вершинному творі Т. Шевченка цього періоду, медитації «Як умру, то поховайте» («Заповіт»)... Особисті переживання поета тут органічно переростають у роздуми про майбутнє визволення рідного народу, в роздуми про ідеал вільного людського суспільства – «сім'ю велику», «сім'ю вольну, нову» [5, с. 54]. Писав цю поезію Т. Шевченко як останнє своє слово, бо захворів смертельною недугою (запаленням легенів, що на той час не лікувалась) на Переяславщині у грудні 1845р. «Вірш складається з шести строф, що об'єднані попарно і утворюють ніби три цикли, кожне з яких має свою думку, ритм, інтонацію. В своїй, як уявлялось тоді молодому поетові, «лебединій» пісні він мав сказати все, що так боліло в серці, що не давало йому спокою впродовж багатьох років, про те, що він вмирив, і про свою надію, що це неодмінно буде..., а поки він відводить собі місце «на Вкраїні милій» [13, с. 371], де було б видно й чути, як підніметься народ, як «понесе з України у синєє море кров ворожу» [13, с. 371] Дніпро, отоді лиш заспокоїться його душа й віддасть належну дяку й шану Богові:

Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися...а до того
Я не знаю Бога... [13, с. 371]

Тут форма зовнішнього конфлікту, наповнена заклик до боротьби:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте... [13, с. 371]

Так майстерно передавав свої почуття й думки молодий Т. Шевченко за допомогою різних типів

конфліктів. Високу оцінку «Заповіту» дав Є. Сверстюк: «Коли ж психологічно вникнути в атмосферу тієї дивно рясної Шевченкової осени, то «Заповіт» написаний, як останній Псалом Року Високого Сонця! Той неймовірно напружений творчий період несерйозно пов'язаний з «великою недугою», то була інша недуга – високе пророче згорання, всепоглинаючі думи і пристрасті – вона мусила закінчитись речами заповітними» [9, с. 109].

Ось таким був надзвичайно творчим і плідним 1845 рік у житті нашого славного Тараса Григоровича Шевченка. Кожний з його розглянутих творів став перлиною поетичної творчості і філософських роздумів, залишив свій вічний слід в історії нашої філософської думки і літератури.

Висновки. Як показало життя, факти і численні дослідження творчості Т. Шевченка, Кобзар не потребує прославлення і пишного декору, його спадок, особливо напрацювання, здійснені в 1845 р., говорять самі за себе. Т. Шевченка потребуємо ми, вічні учні його, на кожному кроці утвердження власної державності і становлення кожного з нас як особистості. Цей процес повинен бути постійним, вдумливим і системним, не тільки із залученням досвіду шевченкознавства, але й з широким використанням ідей постнекласичної науки та всього спектру рекомендацій сучасної філософії науки. Деякі з цих аспектів викладені авторами статті в їхньому багаторічному дослідженні «Пропедевтичний курс з філософії науки» [8, с. 430].

Список використаних джерел

1. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
2. Івакін Ю. О. Сатира Т. Г. Шевченка. - К.: Вид-во АН УРСР 1959.
3. Історія української культури: навчальний посібник /О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, В. В. Власов та ін.; за ред. О. П. Сидоренка – К.: Освіта України, 2014.
4. Лепкий Б. С. Про життя і твори Т. Шевченка. - К.: Україна, 1994.
5. Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. -К.: Наукова думка, 1993.
6. Новиченко Л. Вибрані праці в 2 томах. Т. 1 - К.: Дніпро, 1984.
7. Прісовський Є. М. Проблема внутрішньої свободи в творчості Т. Г. Шевченка /Матеріали 30 наукової шевченківської конференції, Донецьк, 1993.
8. Пропедевтичний курс з філософії науки: підручник /О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, В. В. Власов, Т. В. Розова та ін.; за ред. Сидоренка – К.: Освіта України, 2017.
9. Сверстюк Є. Шевченко і час. - К.: Воскресіння, 1996.
10. Смілянська В. З поля шевченкознавства: Збірник наукових праць. — Київ: ФОП Масляков, 2019. — 400 с.
11. Філософія: підручник /О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, М. С. Філянін та ін.; за ред. О. П. Сидоренка, –2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2010.
12. Франко І. Я. Твори в 20 т. Т. 17. - К.: Держлітвидав, 1955.
13. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (видання автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у 12 томах»). Т.1. - К.: Наукова думка, 2003.

References

1. Biography of T.G. Shevchenko on the memoirs of contemporaries. K.: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1958.

2. Ivakin Yu. O. Satire TG Shevchenko. - K.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences 1959.
3. History of Ukrainian culture: a textbook / O. P. Sidorenko, S. S. Korlyuk, V. V. Vlasov and others; in a row. A.P. Sidorenko - K.: Education of Ukraine, 2014.
4. Lepky B.S. About the life and works of T. Shevchenko. - K.: Ukraine, 1994.
5. Movchanyuk V.P. Meditative lyrics of TG Shevchenko. -K.: Scientific Thought, 1993.
6. Novichenko L. Selected works in 2 volumes. Vol. 1 - K. : Dnipro, 1984.
7. Prisovsky E.M. The Problem of Internal Freedom in the Works of TG Shevchenko / Proceedings of the Scientific Conference of the Shevchenko Conference, Donetsk, 1993.
8. Propedeutic course in philosophy of science: a textbook / O. P. Sidorenko, S. S. Korlyuk, V. V. Vlasov, T. V. Rozova and others. ; in a row. Sidorenko - K. : Education of Ukraine, 2017.
9. Sverstiuk E. Shevchenko and time. - K. : Resurrection, 1996.
10. Smilyanska V. From the field of Shevchenko studies: Collection of scientific works. - Kiev: FOP Maslyakov, 2019. - 400 p.
11. Philosophy: a textbook / O. P. Sidorenko, S.S. Korlyuk, M.S. Filyanin and others. ; in a row. O.P. Sidorenko, 2nd edition, revised. and suppl.
12. Franko I. Ya. Works in 20 vols. Vol.17. - K.: Derzhlitvyd, 1955.
- Shevchenko TG Collection of works: in 6 volumes (edition authentic 1-6 volumes "Complete Collection of Works in 12 volumes"). T.1. - K.: Scientific
13. Shevchenko TG Collection of works: in 6 volumes (edition authentic 1-6 volumes «Complete Collection of works in 12 volumes»). T.1. - K. : Scientific Thought, 2003